

תגובה לדברי פרופ' לב ז"ל על הספר "גידולו של גדול"*

עורך "המעין" פרסם את דברי פרופ' לב שנתיים לאחר פטירתו. נראה שהוא מזדהה עם מה שאמר פרופ' לב באותה הרצאה, כולל גישתו לאמירת מה שהוא חשב ל"כל האמת" ולאי הסתרת עובדות. אולם גם פרופ' לב ז"ל וגם עורך "המעין" יבל"א אינם נוהגים בהתאם לשיטה זו: לא ראיתי ב"המעין" הספדים ותיאורי אישים הכוללים תכונות שליליות כשמדובר בדמויות שהעורך מעריך, וגם בגוף ההרצאה לא הוזכרה ולו נקודת ביקורת אחת לגבי הספר של הרב נתן קמינצקי, למרות שבהחלט יש מה לבקר בו. כך למשל, גם אני שמעתי שהרב שטרנבוך שליט"א "הכשיר" את הספר, אלא שכדרכי לבדוק בעצמי דברים מעין אלו טלפנתי אליו ושאלתי (בעילום שם) מהי דעתו; הרב השיב שהספר מכיל דברים טובים אך גם דברים רעים מאוד, ולכן אם אמצא שהערכתי לגדולי ישראל מוגברת על ידי הקריאה הרי שאוכל להמשיך לקרוא בו, ואם להיפך - כי אז עלי לחדול.

לגבי האמינות של הספר: כל מה שצריך לעשות כדי לקבל הערכה של מידת האמינות שלו היא לעיין ברשימת המקורות שבסוף הספר; חלק מן המקורות אינני מכיר, אך את חלקם זיהיתי כמקורות שאיני חושבם לאמינים. נזכרתי בדברים החריפים שכתב החיד"א על האמינות של ספר 'שלשלת הקבלה' לר' גדליה אבן יחיא, שהכניס לספרו כל מה שראה ושמע מבלי בדיקה. למעשה אין ספק שחלק גדול מן הרכילויות המובאות בספר אינן אמינות, וגם אינן יכולות להיות אמינות. בתחילת הספר מביא המחבר את הערכת בתו של ה'חפץ חיים' ש'85 אחוז מהסיפורים המסופרים על אביה אינם נכונים; ר' נתן קמינצקי עצמו מפקפק בסטטיסטיקה זו, אך אני עצמי נוטה להאמין שזו היא דווקא הערכה שמרנית. מכל מקום בין אם מדובר ב'85 אחוז או רק ב'55 אחוז ברור שאי אפשר לסמוך על סיפורים מסוג זה. פרופ' זומר (היסטוריון) אמר לי שגם על סיפורים היסטוריים אי אפשר לסמוך, ולדעתו לכן לא ציטטו חז"ל מספרי ההיסטוריה העתיקים בשום מקום, וד"ל.

לגבי הסיפור המובא בספר על מו"ר, גאון ישראל, רבי אהרן קוטלר זצוק"ל, שכתב מכתב לארוסתו שהיו בו דברים שלא מצאו חן בעיני חותנו לעתיד הגרא"ז מלצר זצ"ל, אין ספק שהמחשבה הראשונה שעולה על דעתו של כל קורא היא

* 'המעין' תשרי תש"ע [ג, א] עמ' 100 ואילך.

שהמדובר במכתב רומנטי, אף שר' נתן לא כתב זאת במפורש ולי אף אמר ר' נתן שאין לו מושג מה היה כתוב במכתב). אך נודע לי שבישיבת חברון היה מפורסם בזמנו שביקורתו של הגראז"מ על המכתב שכתב ר' אהרן היתה קשורה לסיפורו על הענין שה"חבורות" שהעביר עוררו בישיבה, שהגראז"מ חשש שיש בזה מידת־מה של התפארות יתר; ועל זה ענה לו הסבא מסלבודקה מה שענה. האם כדאי לכתוב חצאי אמיתות כשלכותב אין ידע שלם על מה שנעשה באמת? אמרתי לר' נתן קמנצקי שלכן קראה התורה ללשון הרע "שמע שוא" ואונקלוס תרגם "שקר" אף שלשון הרע הוא אמת, מפני שהוא מייצר הערכה מוטה כלפי הנידון ללא ראיית כל התמונה. שאלתיו מי סיפר לו את הסיפור. ר' נתן אמר שהסיפור ממקור נאמן ונקב בשמו, אך הודה שאינו מכיר אדם זה אישית. שאלתיו מנין לו אם כן שהמקור נאמן? על זה לא יכל להשיב... מובן שכל שמראיינים מספר רב יותר של אנשים ושומעים מהם סיפורים שונים גדל הסיכוי לקבל אינפורמציה לא אמינה. גם על עדות של שני עדים על אותו מעשה אומרת הגמרא (פסחים יב, ב) עדות לזריזים ניתנה ולא לכל העם (המצווים על חמץ), כל שכן כשזקנים מספרים על פרטים שראו או שמעו בנעוריהם לפני יובל שנים ויותר.

יתכן שההתמקדות של המתנגדים לספר בפגיעה בר' אהרן קוטלר זצ"ל נובעת מכך שהמוחים היו תלמידיו או נכדיו, אבל לדעתי הפגיעה בסבא מסלבודקה, בסבא מקלם ובקדוש ישראל רבי ישראל מסלנט, זכר צדיקים לברכה, הרבה יותר חמורה, ופלא בעיני שאיש לא מחה על כך.

חמורות לא פחות הן הספקולציות: הרבה מן הדברים המובאים בספר מבוססים על ספקולציות רעועות ועל נסיונות לפלפל במוטיבציות של אנשים שקוטנם עבה ממותני המחבר. אנו מצווים לדון אדם לכף זכות, ואם הוא מוחזק כצדיק יש לעשות זאת גם כשלימוד הזכות הוא רחוק (עי' פיה"מ להרמב"ם אבות א, ו). הספר 'התהוותו של גדול' מלא בספקולציות כאלה, ובדרך כלל המסקנות שלו אינן כאלה המוסיפות כבוד לנידונים. על כמה מקומות כאלה הצבעתי בפני המחבר והצעתי אלטרנטיבות לא פחות סבירות לנסיבות האירועים, ולפחות בחלק מן המקרים הוא אכן קיבל את דברי.

גם צורת הצגת הדברים בחלק מן המקרים ראויה לגינוי. כך למשל הכותרת המבשרת כי הרב מפונוביז' קיבל את הרבנות בפונוביז' בזכות יכולתו לשחק היטב שחמט, אינה ראויה, אף אם נאמר שבאמת משחקו עם המפקד הגרמני במלחמת העולם הראשונה איפשר לו להיטיב עם עמו, ואף אם בבחירות לרב נלקח גם זה בחשבון לצד גדולתו בתורה, ואף אם נודה שהיו בפונוביז' בדורות הקודמים רבנים גדולים ממנו. דוגמא נוספת: האם ראוי להבליט שהרב ווכטפוגל נתמנה לרב בעירו מפני שנשא את בתו של הרב הקודם? האם זו תופעה יוצאת דופן שרבנות עוברת בירושה? האם זה בהכרח פוגם בהערכת כישוריו של היורש?

מה שהפריז פרופ' לב ז"ל לכתוב שרבי אהרן זצ"ל ידע את כל הספרות הרוסית, נראה לי מוגזם, ולא מצאתי לו מקור בספר 'התהוותו של גדול' (אותו השאיל לי

בזמנו פרופ' לב עצמו...). לדעת לצטט פסקאות מאת פושקין עדיין אינו מורה על בקיאות בכל הספרות הרוסית.

אגב, הצגת "חטאות" של גדולים אינה בהכרח פסולה. אנו מוצאים כיוצא בה בתנ"ך ובכתבי חז"ל, כאשר היא מלווה בדרך כלל בתיאור השחרת שינוי של החוטא מרוב תענויות וכד'; הכל תלוי כיצד מספרים את הסיפור, וכל זאת כמוכח בתנאי שהוא אכן מבוסס היטב. זאת אני כותב לגבי מה שפרופ' לב ז"ל מציג בצורת 'שחור או לבן' את השאלה אם סיפורי צדיקים צריכים לתאר את ההיסטוריה כפי שהיתה, או שהם צריכים להכיל רק את הדברים הטובים. אך ישנה גם דרך אמצעית!

בהזדמנות זו אני נזכר ששאלתי פעם איך זה שר' אהרן ידע רוסית היטב, וכמעט שלא ידע אנגלית כלל? בני שיחי הביטו בי בתמיהה: הרי פשוט שרוסית למד בהיותו צעיר, בעוד שלארה"ב הגיע בהיותו זקן! אבל כל מי שהכיר את רבי אהרן בזקנותו ידע שהוא אף פעם לא היה 'זקן' מבחינה שכלית ורוחנית. הוא פשוט לא הקדיש לאנגלית את תשומת הלב הנדרשת, כי לא ראה בכך חשיבות הראויה לזמנו היקר. אגב, לא זכור לי שראיתי בספר איזכור לספרות קומוניסטית שרב אהרן זצ"ל קרא, אבל אולי לא ראיתי אינה ראייה.

בסך הכל לא נראה שהספר נוקט בדרכו של הרמב"ם על חלקי השיחה החיוביים (פיה"מ לאבות א, טז): "והחלק הרביעי, והוא האהוב, הוא... וכן לשבח המעולים ולהלל במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם".

ראוי לגינוי גם הניסיון החד-צדדי והמגמתי לטהר את הספר על ידי הצגת חכמי ישראל וגדוליהם שהחרימו את הספר כמי שפועלים על פי תכתיבים של קנאים חשוכים, או כפי שר' נתן מנסה להציג את הענין, כאילו ההשגחה כפתה עליהם להתנהג בצורה לא נכונה ולא ראויה.

ברצוני להוסיף: כל מי שהיה חשוף לחינוך מערבי מרגיש אי-נוחות מהכרזת איסורים וחרמות על ספרים. הניסיון ההיסטורי מורה על מקרים שבהם האיסורים והחרמות לא היו צודקים. כך קרה בעיקר אצל אומות העולם, אבל גם אצלנו קרו במשך השנים מקרים מצערים. אני עצמי הייתי מאושר יותר אילו במקום הכרזת איסור היה משהו לוקח על עצמו לחשוף את הפגמים שבספר. האיסור שהוטל על קריאת הספר גורם לאלו אשר מים גנובים מתוקים לחיכם לשלם סכומי עתק עבור הספר, כפי שאכן ציין העורך בהערה, וכך הוא מייקר את הספר בעיני ההמון; כמו כן הוא מייצר אסוציאציות לא נעימות אצל רבים. דומני שגם הרבנים חברי הוועדות שהוקמו לבדיקת ספרו של ר' נתן, ועל פי דבריו חלקם נטו להתיר את הספר, קיבלו חינוך מערבי, וחלקם אף למדו באוניברסיטה. דיברתי עם אחד מחברי הוועדה שהתנגד להטלת האיסור (דומני מהטעמים שהוזכרו בדברי פרופ' לב), וגם הוא חשב שלא היה צריך להדפיס את הספר, אבל לדעתו אין בספר בכדי לגרום לנזק רב; נדמה לי שלמזלו של ר' נתן גם איש זה לא קרא את הספר עד תומו... 'והוא רחום יכפר עוון'.

יעקב גרשון וייס